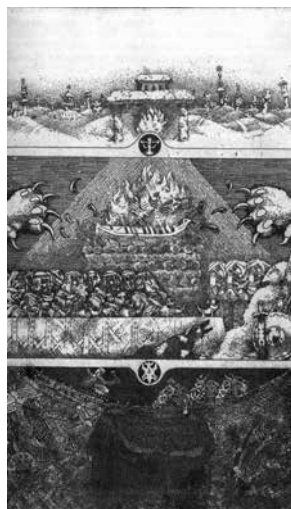
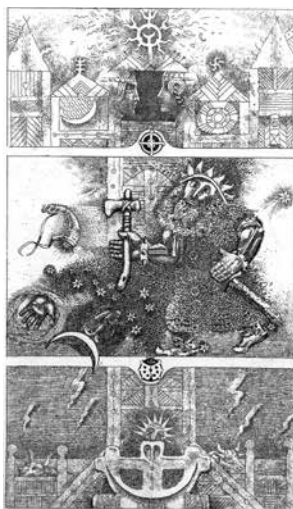
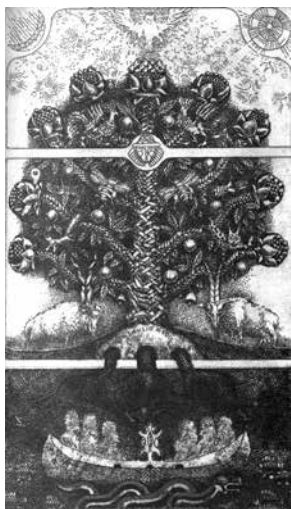

BALTŲ KULTŪRA

Arvydas Každailis.

Senovės lietuvių medžių garbinimas, 1986

Senovės lietuvių saulės ir mėnulio garbinimas, 1986

*Senovės lietuvių laidojimo ritualai
ir pomirtinio gyvenimo vaizdiniai, 1986*

Akmuo – velnio ir akmuo – velnias

DAINIUS RAZAUSKAS

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

dainius.razauskas@lnkc.lt

Per pastaruosius kelis metus autoriaus paskelbta ištisa virtinė straipsnių, kuriuose įvairiais atžvilgiais kalbėta apie priešpriešą ir santykį mitiniame pasaulėvaizdyje tarp sąstingio, sustabarėjimo, užkietėjimo ir ištirpimo, pasiliejo, laisvos tėkmės. Buvo parodyta, ir ne vienu atžvilgiu, kad sąstingui, sustabarėjimui mitologijoje atstovauja velnias: pavyzdžiui, jam priklauso „negyvas“ stovintis vanduo – priešingai „gyvam“ tekančiam, jis tvenkia, „stabdo“ upes ir t. t. Beje, upes velnias paprastai tvenkia dideliu akmeniu ar akmenimis. O akmuo ir pats yra bene ryškiausias, esminis sąstingio, užkietėjimo įvaizdis, todėl nestebėtina, kad jis savaime susijęs su velniu ir velniui priklauso. Iš pirmo žvilgsnio sąsaja atrodo žinoma, ypač mitologams bei tautosakininkams. Kita vertus, man nėra tekę matyti jokio bent kiek išsamesnio šią sąsają liudijančių duomenų rinkinio vienoje vietoje – visa, kas šiuo klausimu „žinoma“, tebėra išsibarstę po galybę mitologijos bei tautosakos šaltinių ir kelių tyrinėtojų daugiau mažiau išplėtotas užuominas. Straipsnis ir būtų skirtas šiai spragai užpildyti. Pakeliui atskleidžiama viena mitologinė „vagystė“ – XIX a. „didžiarusiškai“ nusavinta ir iki šiol tebesisavinama lietuvių etiologinė sakmė apie akmenų kilmę iš velnių.

Esminiai žodžiai: akmuo ir velnias, lietuvių, baltų mitologija.

Simboliškai akmuo (prūsiškai *stabis* < *stabas) savaime yra kraštutinio sąstingio padarinys ir įsikūnijimas, galutinai sustingęs skystumas, tarsi sukietėjęs (su-*stab*-dytas) vanduo ir šia prasme prilygsta ledui¹. O sąstingis, *stabas* mitologijoje priklauso velniui, velnias tvenkia, *stabdo* tekančius vandenį (paprastai akmenimis)², juos užšaldo į ledą³, stovintis vanduo (bala, pelkė, jūra) – velnio buveinė⁴. Užtat ne-

stebėtina, kad velnias ir paverčia akmeniu gyvą būtybę, pats akmeniu pavirsta, prie akmenų, po akmenimis, akmenyse būva ir akmenis tiesiog įkūnija. Analogiją tarp stovinio vandens ir akmens šiuo atžvilgiu jau yra pastebėjęs Norbertas Vėlius: „Su akmenimis velnias lietuvių tautosakoje siejamas taip pat dažnai kaip ir su [stovinio!] vandeniu. Šiems elementams lietuvių tautosakoje kartais būdavo suteikiama kai kuriais atžvilgiais panaši mitinė prasmė. Pavyzdžiui, pasakose, sakmėse, padavimuose užkeikti, patekę į velnio ar raganos valdžią žmonės arba nuskęsta vandenį, arba pavirsta į akmenis. Retkarčiais abi šios

1 Razauskas 2022b: 27–28.

2 Razauskas 2023: 25–33.

3 Razauskas 2022a: 17–18 ir toliau.

4 Apie tai autoriaus straipsnis „Stovintis vanduo – velnio“ spaudoje.

medžiagos vaizduojamos kartu: užkeiktoje karalystėje karaliaus dvare *viskas apskendę ir apie tą durą daugybė akmenų.*⁵

Pažymėtina, kad pasakos herojui durą nuo velnių išvadavus, pasirodė, jog *kur tik stovėjo kur kokis akmuo ar kelmas, tai vis buvo užkeikti žmonės ir gyvuliai*⁶. Taigi suakmenėję, paversti akmenimis. Kitoje pasakoje: *Kada velnias buvo paėmęs tą karalystę po valdžia savo, kiek buvo kareivių toj karalystoj, visus juos į akmenis buvo pavertęs*⁷.

O latvių padavime apie pelkę ties Zvanų sodžiumi, vardu *Akmeņpurvs* „Akmenpelkė“, piemuo ganęs bandą, bet štai iš miško atėjęs velnias ir pareikalavęs visus galvijus atiduoti jam:

*Kad zēns govīs Velnam nav devis, Velns palicis ļoti dūsmīgs. Viņš pārvērtis govīs un zēnu akmeņos. Cilvēki stāsta, ka tas akmens, kurš esot bijis gans, katru gadu augot lielāks. Purvā vēl tagad varot redzēt visus akmeņus, kuros Velns pārvērtis govīs un ganu. No akmeņiem purvs dabūjis savo nosaukumu – Akmeņpurvs.*⁸

Kai bernas karvių Velniui nedavė, **V e l n i a s** labai supyko. Jis **p a v e r t ė** karves ir berną **į a k m e n i s**. Žmonės pasakoja, kad tasai akmuo, kuris buvo piemuo, kasmet auga vis didesnis. Baloje dar dabar matyti visi akmenys, į kuriuos Velnias pavertė karves ir piemenį. Nuo akmenų pelkė ir gavo savo pavadinimą – Akmenpelkė.

Nestebėtina, kad gyvos būtybės velnio akmenimis paverčiamos ir pragare, jo valdose. Vienoje rusų pasakoje kareivis leidosi paskui nepaprastą paukštį, išlaužiusį jo saugomą karaliaus sodą, o tas įlėkė požemin:

*Солдат не убоялся и вслед за нею кинулся в то провалище: упал в глубокую-глубокую пропасть, отшиб себе все печенки и целые сутки лежал без памяти. После опомнился, встал, осмотрелся – что же? – и под землей такой же свет. «Стало быть, – думает, – и здесь есть люди!» Шел, шел, перед ним большой город, у ворот караульня, при ней часовой; стал его спрашивать – часовой молчит, не движется; взял его за руку – а он совсем каменный! Взошел солдат в караульню – народу много, и стоят и сидят, только все окаменелые; пустился бродить по улицам – везде то же самое: нет ни единой живой души человеческой, всё как есть камень*⁹

Kareivis neišsigando ir metėsi iš paskos ton pragarmėn: nukrito į gilią gilią prarają, susitrenkė kepenis ir ištisą parą gulėjo be žado. Paskui atsigavo, atsikėlė, apsižvalgė – ką gi? Ir po žeme toks pats pasaulis! „Vadinasi, – galvoja, – ir čia esama žmonių.“ Ėjo ėjo, priešais – didelis miestas, prie vartų – sargybos bokštas, šalia – sargybinis. Ėmė jį klausinėti – sargybinis tyli, nejuda. Paėmė jį už rankos – o jis visas akmeninis! Pakilo kareivis į sargybos bokštą – žmonių daug, ir stovi, ir sėdi, tik visi suakmenėję. Leidosi klaidžioti po gatves – visur tas pats: nėra nė vieno gyvo žmogaus, visi – akmenys!

5 Vėlius 1987: 66.

6 BsLP II: 145, Nr. II.31; LTs III: 253, Nr. 106.

7 BsLP I: 286, Nr. XI.5.

8 AnIT: 73.

9 АфНРС II: 354, Nr. 273.

Kitoje pasakoje panašiai:

*И скот и люди – где кто был, стоял или сидел, кто куда ехал, там все и окаменели; иной дрова рубил, руку с топором поднял, да так и остался! Враг пошутил над ними!*¹⁰

Ir gyvuliai, ir žmonės – kur kas buvo, stovėjo ar sėdėjo, kas kur važiavo, ten visi ir suakmenėjo. Kitas malkas kapojo, ranką su kirviu pakėlė, tai toks ir paliko! Nelabasis pasijuokė iš jų!

Suakmenėję žmonės pragare ir kai kuriuose lietuvių pasakose, tik akmenimis čia juos pavertė ne pats velnias, o ragana. Vyriausias brolis keliaudamas pamatė tulumoje rūkstantį kalną – „peklą“, kurioje velniai ugnį kūreno: *Atjojo pas tą peklą – stovi priešais ragana. Jis kaip tik priėjo prie tos raganos, toj ragana tuo jam kirto žagaru, paskui arkliui ir šunyčiui – ir visi pavirto in akmenis!* Tada jo ieškoti iškeliavo vidurinysis brolis: *Kaip tik nujojo prie peklos pas tą raganą, toj ragana vėl šmakšterė su rykšte jam, arkliui ir šunyčiui – ir vėl pavirto visi in akmenis.* Galų gale iškeliavo jaunėlis: *Atjojo per tokias girias pas peklą, pas tą raganą, bet nebesidavė apgaunamas, ale, iš tos raganos rykštaitę ištraukęs, kaip davė jai per galvą – toj ragana ir pavirto in akmenį! Žiūri jis, kad tiek ten daugybė akmenų! Jis kaip ėmė vis kirst per tuos akmenis! Teip kaip tik kirs per akmenį, tai vis stoja žmogus ar koks gyvulys. Prisikėlė jis tuos savo brolius ir da daugybę žmonių!*¹¹

10 АФНРС II: 355, Nr. 274; išnašoje prie žodžio *враг* sudarytojo Vladimiro Propo pastaba: *Нечистая сила „Nelabasis“*. Tai sena, tautosakai, priešodžiams būdinga šio žodžio reikšmė (žr. RuLKŽ I: 266; ДальTC I: 258–259 ir kt.).

11 BsV: 398–399, Nr. XXV.38.

Tokiu atveju prikelti gyvą būtybę iš suakmenėjimo reiškia išgelbėti ją iš pragaro, ištraukti iš velnio nagų ir atvirkščiai: išgelbėti iš velnio, iš pragaro – tai prikelti, atgaivinti iš suakmenėjimo (pasakos herojus šia prasme atlieka dvasinio Išgelbėtojo vaidmenį).

Mirusieji požemiuose pasitaiko suakmenėję ir padavimuose, kaip antai apie Vadagų piliakalnį (Mažeikių r.):

*Kartą vienas žmogelis, veždamas bulvių vežimą, ėmęs ir įgriuvęs giliai į piliakalnio dugną. Čia jis pamatęs didelę salę, jos vidury stalą, apie kurį sėdėję labai gražūs, bet suakmenėję žmonės.*¹²

Kad jau velniai gyvą būtybę paverčia akmeniu ir šitaip įtraukia į savo požemines valdas, tai nestebėtina, kad jie ir patys mielai virsta, pasiverčia akmenimis. Pavyzdžiui, mitologinėse sakmėse, Jono Balio suskliaustose antrašte „Gyvulys ratuose virsta akmeniu“ (LPK 3301), pavyzdžiui:

*Vienas gaspadorius važiavo iš kermošiaus ir buvo su reikalais užsivėlavęs, tai teko važiuoti naktį. Važiuoja per mišką, žiūri, kad avinas toks didelis ir riebus. Paėmė tą aviną, įsidėjo ratuos ir atvažiavo namo. Sako savo bobai: „Eik, padėk įvesti gurban aviną. Važiuodamas radau miške, pasigavau ir atsivežiau. Toks sunkus ir riebus, bus mėsos“. Nueina, žiūri, kad tokį didelį a k m e n į atvežęs ratuose. Žmogus labai nuliūdo ir suprato, kad tenai buvo jam pasirodęs v e l - n i a s ir jam tokį čiūdą padirbo.*¹³

12 VIEMD: 119, Nr. 180.

13 Balys 2002: 428, Nr. 543; variantus žr. VILD: 76; LKL II: 279–280, Nr. 176, 177 ir kt.

Gyvulys gali keistis, pastovūs dėmenys – akmeniui pavirtęs velnias:

Viens vaikas ėjo sykį prie mergų ir beeidamas pamatė baltą arklį – šimelį pažebotą dobiluos beėdant. Vaikis pamislįjo, kad jam būtų didis paskubinims, jeigu galėtų arklį sugauti ir su juom joti. Arklys davęs geru būdu sisigauti, ir ans pradėjo joti. Jis jojo gerą brydį, ale nēkaip neprijojo mergų kiemą. Galiaus jam rodos, kad paklydęs esąs, ale nēkaip negal atsižiti [atpažinti]. Jis jojo vis tolyn. Galiaus pradėjo aušti, ir jis pasijuto ant pilko k ū l i o bejojjs. Tai buvo v e l n i a s.¹⁴

Velniai gali pradžioj pasirodyti ne tik gyvulių, bet ir žmonių pavidalu, pavyzdžiui, merginų, bet galiausiai vis tiek pavirsta akmenimis:

Mano mamos dėdė važiavo iš Butrimonių ir susitiko dvi mergas. Jos paprašė pavėžėt. Jis sako: „Sėskit!“ Parvažiavo namo, liepė joms eit pirkion nusirengt, atsilsėt, nes sušalusios buvo. Tos mergos vežime pradėjo dabintis, šukuotis ir eis jau pirkion, o gaspadorius ėjo arklių šert. Ateina arklius pašėręs, žiūri, kad iš tų mergų p a v i r t o d u a k m e n y s. Tai buvo p i k t o s d v a s i o s.¹⁵

Latvių sakmėse kartais velnias pavirsta akmeniui sumuštas perkūno¹⁶. Akmenimis pavirsta ir herojaus nugalėti dalimonai, skitų palikuonių osetinų „Nartų“ epe atitinkantys lietuvių velnius: antai Ahsarui smogus kalaviju, dalimonas inkšdamas parkrito ir „bemat pavirto akmeniui“¹⁷.

14 LtvŽ: 235, Nr. 154.

15 Balys 2002: 431, Nr. 555.

16 Balys 1998: 196, Nr. 18.

17 НартыО: 63.

Dabar itin iškalbingas ir pamokantis pavyzdys. Vienoje „rusų“ etiologinėje sakmėje (šiek tiek apkrikščionintoje) išvis akmenys – tai suakmenėję velniai:

В начале времен земля была ровная и рожала хлеб в десять раз больше, чем теперь, потому что ни одного камня не было. Но вот дьяволы взбунтовались против Бога и захотели быть такими же, как он сам. Тогда Бог их сбросил с неба на землю, обратил в камни и проклял, чтобы они больше не росли. И вот теперь большой камень – значит, был великий дьявол, а где маленький камень, тут был маленький чертик.

Laikų pradžioje žemė buvo lygi, ir duonos užderėdavo dešimt kartų daugiau nei dabar, nes nė vieno akmens nebuvo. Bet štai velniai sukilo prieš Dievą ir užsimanė būti tokie patys kaip jis. Tada Dievas juos numetė iš dangaus žemėn, pavertė akmenimis ir prakeikė, kad jie daugiau nebeaugtų. Ir štai dabar didelis akmuo – vadinasi, buvo didelis velnias, o kur mažas akmuo, čia buvo mažas velniūkštis.

Sakmė be nuorodos į šaltinį paskelbta rimtos rusų mokslininkės Jelenos Levkijevskajos knygoje „Rusų liaudies / tautos mitai“ (*Мифы русского народа*)¹⁸. Atsitiktinai pavyko užtikti šaltinį – tai žymaus XIX a. rusų etnografo Pavelo Šeino veikalo „Medžiaga Rusijos Šiaurės Vakarų krašto gyventojų buities ir kalbos tyrimams“ (*Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края*) antrasis tomas, išleistas 1893 m. Čia tarp papildymų rusiškai pateiktas toks vietos gyventojų pasakojimas:

18 Левкиевская 2002: 83.

Вы думаете, что вы только одни знаете о камнях? – знаю и я то само, хоть и неграмотный. Мне отец мой покойный передавал, что в начале земля вся была ровная и весьма урожайная, т. е. родила хлеб не так как теперь, а в десять раз больше, потому что на ней и на показ ни одного камня не было. Но вот дьяволы взбунтовались против Бога и захотели быть такими же, как он сам. Тогда Бог их сбросил с неба на землю, обратил в камни и проклял, чтобы они более не росли. И вот который теперь великий камень, то значит, был великий дьявол, а где видим маленький камень, – тут, значит, был маленький чортик. А каб Бог их не проклинал и они б все росли, так тогда не только что нельзя было бы землю пахать и рожь сеять, но и ходить по земле не можно было бы человеку.¹⁹

Jūs manote, kad jūs vieni težinote apie akmenis? Žinau ir aš tą patį, nors ir neraštingas. Man tėvas mano velionis perdavė, kad pradžioje žemė visa buvo lygi ir didžiai derlinga, t. y. duonos užderėdavo ne taip kaip dabar, o dešimt kartų daugiau, nes joje net parodyti nė vieno akmens nebuvo. Bet štai velniai sukilo prieš Dievą ir užsimanė būti tokie patys kaip jis. Tada Dievas juos numetė iš dangaus žemėn, pavertė akmenimis ir prakeikė, kad jie daugiau nebeaugtų. Ir štai kuris dabar didelis akmuo, tai, vadinasi, buvo didelis velnias, o kur matome mažą akmenį, – čia, vadinasi, buvo mažas velniūkštis. O jeigu Dievas nebūtų jų prakeikęs ir jie vis augtų, tai tada ne tik kad nebūtų galima žemės arti bei rugių sėti, bet ir vaikščioti žeme nebūtų galima žmogui.

19 Шейн 1893: 696–697.

Kaip matyti, tekstas J. Levkijevskajos leidinyje šiek tiek patrupintas ir vos švelniai paredaguotas. Nebūtų reikalo čia tos pačios sakmės dvi redakcijas kartoti, jei ne P. Šeino pateikti jos metrikai. Sakmę Šeinui perdavęs rusų imperinės administracijos valdininkas I. Karskis (И. О. Карский), įžangoje nuo savęs pridūręs:

Недавно один из прихожан нашей церкви (в селе) Цитовянах, Россиеиск[ого] у[езда], Ковенской г[убернии]), крестьянин деревни Барановки, Осип Кальвиш, человек уже пожилых лет, в ответ на мой вопрос: откуда взялись на свете камни? сказал мне следующее.²⁰

Neseniai vienas iš mūsų cerkvės (K a u n o gubernijos R a s e i n i ū apskrities T y t u v ė n ū gyvenvietėje) parapijonių, Baranovkų kaimo valstietis J u o z a p a s K a l v i s, žmogus jau pagyvenęs, atsakydamas į mano klausimą: iš kur pasaulyje atsirado akmenys? pasakė man štai ką.

Ir toliau iškart eina pateiktoji sakmė.

Taigi, pirminis sakmės šaltinis – žemaitis, Tytuvėnų apylinkių gyventojas Juozapas Kalvis (lenkiškai veikiausiai rašytas *Kalwiś*, iš čia ru. *Кальвиш*; tik Baranovkų kaimas, irgi, matyt, surusintu pavadinimu, man liko nenustatytas). Negana to, labai panašu, kad ir papasakojęs sakmę Juozapas bus ne rusiškai, o lietuviškai (žemaitiškai), nes užrašyta ji sklandžia literatūrine rusų kalba, kokia nekalbėjo (ir nekalba) joks valstietis, ne tik lietuvis, bet ir rusas.

Vadinasi, veikiausiai čia turime lietuvių sakmę, iš lietuvių daugiau nei prieš šimtą metų

20 Шейн 1893: 696.

„didžiarusiškai“ nusavintą ir nė nemirksint tebeskelbiamą rusų vardu (visai taip pat, kaip buvo įprasta savintis iš gudų „balta-rusių“ ir ukrainiečių „maž-rusių“). Pavyzdys labai pamokantis, nes akivaizdžiai parodo, kas iš tikrųjų gali slypėti po „rusų“ tautosakos priedanga.

O atitinkama sakmė, sutraukta į „tikėjimą“, Lietuvoje užrašyta dar ir tarpukariu, Piniavoje (Panevėžio r.): *Perkūnas dažnai trenkia į akmenį, nes a k m u o yra kilęs iš v e l n i o: kai jie nusidėjo ir buvo išmetami iš dangaus, nukritę ant žemės visi pavirsdavo akmenimis*²¹.

Lietuvoje akmenys iš velnio gali būti atsiradę ir kitaip, bet – iš velnio. Pasak Norberto Vėliaus: „Velnias su akmenimis siejamas beveik visų žanrų lietuvių pasakojamosios tautosakos kūriniuose, kuriuose jis tik yra minimas. Etiologinėse sakmėse Dievas sėja javus, sodina bulves, o velnias – akmenis. Arba, norėdamas pakenkti Dievui ir žmonėms, velnias pasėja akmeninę sėklą, kuri, greitai augdama, būtų užgožusi visą žemę, jeigu Dievas nebūtų užleidęs šalčio, kuris sulaikė akmenų augimą ir sutraukė juos į gumulaičius. Kai kuriuose sakmės ‘Žemės sutvėrimas’ variantuose sakoma, kad a k m e n y s atsiradę iš v e l n i o išspjautos žemės, kurią jis nasruose atsinešė iš jūros dugno. Vadinasi, a k m e n y s yra v e l n i o (ne Dievo) sukurti. Toks požiūris matyti ir iš lietuvių liaudies tikėjimų.“²²

Taigi akmenys yra atsiradę tiesiog iš velnio arba velnio pastangomis: *Dievas mokęs*

*žmones javus, o kokius, nebeatmenu, sėtė. Supykęs velnias ir pasėjęs dirvon akmenis (Žukliškė, Zarasų r.)*²³. Kitoje sakmėje velnias žemę užsėjęs akmenine sėkla, *smulkiiais grūdėliais* (Trumpaičiai, Šiaulių r.)²⁴. *Velnias pradėjo guzais spjaudyti ir prispjaudė daugybę akmenų. Taip akmenys ir po šiai dienai yra (Paluodė, Zarasų r.)*²⁵. *Arba kur tik rado blogą žemę, ten spjaudė. Ir darės iš tų seilių akmenys* (Čižiūnai, Ignalinos r.)²⁶. Būda, kuriuo iš skystų velnio seilių darėsi tvirti akmenys, beje, nusako kaip tik žodis *tvėrėsi*.

Panašiai latvių velnias, pasaulio pradžioje nėręs pirmykščio vandenyno dugnan ir pririjęs pilną burną dumblo, išnėręs *spļāvis laukā. Šīs dūņas velna mutē stipri sacietējušas un no tam nu cēlušies akmeņi zemes virsū* „spjovė lauk. Šis dumblas v e l n i o b u r n o j e smarkiai s u k i e t ė j o, ir iš jo atsirado akmenys žemės paviršiuje“; arba velnias prispjaudė žemę didelių gurbų, o tada *sācis lielākos zemju cimbuļus ar kājām drupināt un spiest. No sadrupušiem cimbuļiem radušies akmeņi* „ėmė didžiuosius žemės gurbus kojomis trupinti ir maigyti. Iš sutrupėjusių gurbų radosi akmenys“²⁷. Arba: *Vecos laikos Velns sēja ļoti daudz akmeņu* „Senais laikais Velnias sėjo labai daug akmenų“²⁸. Dar: *Velns nodomājis akmeņus audzēt, lai tā cilvēkiem nodarītu postu* „Velnias sumenė akmenis auginti, kad šitai žmonėms pridarytų žalos“²⁹.

Juolab latvių kosmogoninėse sakmėse: *Dievs visus akmeņus radījis mīkstus un*

23 Mažiulis 1940: 176.

24 Balys 2002: 278, Nr. 16; SIŠLSP: 120, Nr. 102; LTs IV: 423–424, Nr. 331.

25 Balys 2002: 277, Nr. 10; LTs IV: 424, Nr. 332.

26 VIKAZ: 21, Nr. 16.

27 ŠmLPT XIII: 124, Nr. II.2.1, 2; AnIT: 67.

28 ŠmLPT XIII: 126, Nr. II.2.10; AnIT: 69.

29 ŠmLPT XIII: 126, Nr. II.2.12.

21 Balys 1998: 41, Nr. 162.

22 Vėlius 1987: 67, kitokių tautosakos pavyzdžių apie velnių ryšį su akmenimis dar žr. 68; Kerbelytė 1973: 14–15, Nr. 40–47; Balys 1998: 185–186, Nr. 6, 7, 10, 12 (latvių 187, Nr. 3–6, 9); 2002: 408–411, Nr. 494–502; Laurinkienė 1996: 147–150 ir daug kur kitur.

pieteicis Velnam, ka lai akmeņus neaiztiekot. Velns, ziņkārības dzīts, aiztīcis akmeņus, un tie visi no tā laika esot palikuši cieti „Dievas visus akmenis padirbēs m i n k š t u s ir prisakęs velniui jū neliesti. Velnias, smalsumo genamas, akmenis palietē, ir nuo to laiko jie visi p a s i d a r ē k i e t i“; Dievs apsviedis visu zemi ar pūpēžiem. Tie bijuši miksti. Velns staigājis pa zemes virsu un visus pūpēžus izmīņājis. Tie palikuši cieti un nosaukti par akmeņiem „Dievas visā žemē primētē kubezdaliū. Jie buvo m i n k š t i. Velnias vaikštīnējo po žemē ir visus kubezdalius išmindžiojo. Tie p a s i d a r ē k i e t i ir tapo pavadinti akmenimis“³⁰. Taigi velnias ne šiaip pridirbo akmeņ, o jū būtent *prītvērē*, juos *sutvērē*. Pažymētina, jog kai kuriose tradicinēse slavų kosmogoninēse sakmēse ir pati pirmaprādē tvirtuma pirmykščiuose vandenyse parūpo būtent velniui³¹, taigi jis čia pradējo ir patj žemēs *sutvērīmaq*. Šiaip ar taip, Rusijoje akmenys podraug su balomis ar pelkēmīs (stovīnčiu vandeniu) irgi atsirado iš velnio: nuslēpēs sau dalj žemiū, kuriū jam Dievas pasaulio pradžioje liepē atnešti nuo pirmykščių vandenū dugno, *Сатана стал сам творить из своего запаса земли. Он стал разбрасывать эту землю по ветру, и из земли стали возникать или камни, или болота* „Šētonas ėmēsi pats tverti iš savo žemēs atsargū. Jis ėmē svaidyti tą žemē pavėjui, ir iš žemēs ėmē rasti arba akmenys, arba balos“³².

Kad jau akmenys yra padirbti velnio, iš paties velnio radēsi, tai suprantama, kad

30 TPD: 9, 10, Nr. 9, 10; ŠmLPT XIII: 125, Nr. II.2.8, 9; AnIT: 68.

31 Афанасьев 1995 II: 234.

32 РЭСЛ: 229, Nr. 354.

jam prie akmeņū ar per akmenis smagu pasireikšti, o gal net miela juose būti. Štai sakmėje žmogus:

*Eina namo – gryčelytē stovi. Sako: „Eisiu pasišildyt, taip sušalau.“ Atsisēdo gryčelytēj, šildos. Ir žmogus sēdi. „Tokia, – sako, tavo gryčelytē šalta.“ „Cha cha cha! – nusijuokē v e l n i a s. Žiūri – sēdi ant a k m e n s.“*³³

Viena vertus, tai gali būti šiaip didelis „kaip gryčia“ akmuo – prisiminkime Antano Baranausko „Anykščių šilelio“ eilutę (239): *Nešęs velnias akmenį, didumo kaip gryčios*³⁴. Kita vertus, galima būtų įtarti, jog akmuo čia ir yra pati „velnio gryčia“ – velnio namai, velnio buveinė.

Panaši sakmė apie akmenį, vardu *Чортаў камень* „Velnio akmuo“, dar XXI a. užrašyta gudų. Ėjo žmogus sutemus namo per mišką ir paklydo, bet galiausiai priėjo didelį akmenį:

*Ён на гэты камень залез, раздзеўся, разуўся і лёг спаць. Думаў, што прышоў дамоў, на печ залез і спаць улёгся. Але не замёрз ён. Знайшлі яго жывога. А гэта зімой было. Чэрці завялі на камень.*³⁵

Jis ant to akmens užlipo, nusirengė, nusiavė ir atsigulė miegoti. Manė, kad parėjo namo, ant krosnies užsilipo ir miegoti atsigulė. Bet nesušalo jis. Surado dar gyvą. O tai žiemą nutiko. Velniai užvedė ant akmens.

Sakmėje apie kitą to paties vardo akmenį tiesiai šviesiai sakoma: *Здаравенны ляжаў камень. Было ў ім акно і жыў у ім*

33 VILD: 59.

34 Baranauskas 1970: 36.

35 НІБП I: 240, Nr. 616.

чорт „Didžiulis gulėjo akmuo. Buvo jame langas, ir gyveno jame velnias“³⁶. Panašiai ukrainiečių saktmėje *був здоровий, дуже здоровий камінь. Під тим каменем дідько хату собі зробив*, „buvo didelis, labai didelis akmuo. Po tuo akmeniu velnias gryčią sau įsirengė“³⁷. Uoloje gyvena ir kartvelų velnias: antai pasakoje „pirklys nusekė velniūkštį, tasai atvedė jį prie didelės uolos, velniūkštis pridėjo prie uolos pirštą, ir uola skilo, o plyšyje pasirodė... velnias su kanopomis“³⁸.

Anga į pragarą – požeminius velnių namus irgi neretai būna po akmeniu. Plačiai paplitusio tipo (ATU 301) Lietuvių pasakoje *Jonas atvertė tą akmenį, žiūri – skylė*, o nusileidęs ta skylė į požemius patyrė: *Čia yra pragaras*; panašiai kitų tipų pasakose, antai (ATU 510) miškan išvaryta raganos podukra užėjo *po akmeniu skylę. Ji tąj skylė inlindo in kitą svietaį* ir t. t.³⁹ Latvių padavimas byloja:

Netāļu no Krīgaļu dzirnavām Mergupes malā atrodas tā sauktais Velna akmens. [...] Kā šis akmens izcēlies? Nu tā: Velns gribējis aizdambēt upi pie Nītaures bruņinieku pils, cerēdams nodarīt pilij ārkārtīgu postu. Viņš paņēmis klēpi smilšu un pa gaisu laidīes uz Nītauri. Bijis jau tas laiks, kad Velnam jābūt atpakaļ ellē. Iedziedājies gailis, Velnam smilšu klēpis izkritis un pārvērties par milzu akmeni. Velns zibēna ātrumā ieskrējis zemē, izsīzdams lielu caurumu. Akmens uzkritis caurumam virsū. Nu tas stāv kā elles durvis. Cilvēki runā, ka, ja izņemtot visu akmeni, būtot redzams ceļš uz ellī.⁴⁰

36 НПБП I: 240, Nr. 619.

37 ЛтП: 43.

38 Гагулашвили 1984: 217.

39 BsLP] IV: 82, Nr. 19 (plg. 425, Nr. 189); 198, Nr. 99.

40 AnIT: 81–82.

Netoli nuo Krygalių malūno Mergupės krante yra vadinamasis Velnio akmuo. [...] Kaip šis akmuo atsirado? Ogi taip: Velnias norėjo užtvenkti upę prie Nytaurės kryžiuočių pilies, ketindamas pilį didžiai nuniokoti. Jis paėmė skreitą smėlio ir oru leidosi link Nytaurės. Buvo jau tas laikas, kada velniams reikia grįžti pragaran. Užgiedojo gaidys. Velniumi smėlio skreitas iškrito ir pavirto milžinišku akmeniu. Velnias žaibo greitumu lėkė žemėn, išmušdamas didelę skylę. Akmuo užvirto ant skylės. Dabar stovi kaip *p r a g a r o d u r y s*. Žmonės kalba, kad išėmus visą akmenį, būtų matomas *k e l i a s į p r a g a r ą*.

Gudų pasakoje teigiama: *Царевич паехав и расказав ациу свайму все и прасив яго, штоб ён вялев звить кожаный канат такой довгий, штоб достав да таго свету. Атец вялев. Як зрабили канат, царевич, забравши сваих братов, набравши слуг и всяго, што треба было на целый год, паехав туда, где зверь пашов над камень* „Karalaitis nujojo ir papasakojo savo tėvui viską, ir paprašė jo, kad jis lieptų nuvyti odinę virvę tokią ilgą, kad siektų ligi *a n o p a s a u l i o*. Tėvas liepė. Kai padirbo virvę, karalaitis, pasiėmęs savo brolius, prisirinkęs tarnų ir visko, ko reikia ištisiems metams, nujojo tenai, kur žvėris nuėjo *p o a k m e n i u*“, ir tenai sako broliams: *Ну, братцы, прощайтя; апускайтя мяне на той свет* „Na, broliūziai, sudie; leiskite mane į *a n ą p a s a u l i*“⁴¹

Rusų pasakoje *Ивашко подбежал, как ударит ногою – камень отвалился*,

41 АфНРС I: 248, Nr. 132.

и открылась норка „Ivaška pribėgo, kaip spirs koja – a k m u o nuvirto, ir atsivėrė urvelis“, kuriuo jis tada *опустился на тот свет* „nusileido į a n a p a s a u l i“⁴². Ir t. t.

Kitais atvejais irgi, pasak J. Balio: „Velnias mėgsta gyventi ir slėptis po akmeniu, užtat griausmas dažnai akmenis trenkia, – taip mano daugelio Europos tautų liaudis, jų tarpe ir lietuviai.“⁴³ Pirmiausia dėl to paminėtina itin paplitusi lietuvių sakmė „Perkūnas medžioja velnią“ (LPK 3452), kurioje šis dažnai išlenda būtent iš po akmens, tupi, šoka ant akmens ir vėl pasislepia po akmeniu. Pakeliui atkreipkime dėmesį, jog daugeliu atvejų tai ne bet koks, o pabrėžtinai didelis akmuo (arba kartais akmenų krūsnis).

Pavyzdžiui, medžiotojas *stajas pa medziu i pradė paterius kalbėc. Netali nuo ja dzidelis akmuo. Kap citei žaibas blykštels, iššaksta iš pa akmenia panaicis i rada šikinį. Kap citei graudzmas traiksc, anas vė pa akmeniui palinda.*⁴⁴ Arba: *Medžiotojas išėjo kiškių saugot. Užėjo debes, griaustinis trankosi. Iš po akmens išlenda su dviem rageliais kaip katinėlis, kai griaustinis sutrinksi, šmakšt ir vėl po akmeniui. Paskui vėl išlenda ir rodo debesiui sėdynę.*⁴⁵ Pavyzdžių apstu:

Vieno ūkininko žemėj, netoli jo namų, buvo labai didelis akmuo, ant kurio, perkūnijai užeinant ir griaunant, pasirodydavo juodas katinas, kuris šokinėdavo ir vaipydavosi prieš Perkūną – biesas buvo katinu pasivertęs;

Kitą kartą Perkūnui bildant ant didelių akmenų netoli vienos sodybos šokinėdavęs, vaipydavęsis juodas kačiukas;

Kartą buvo didelė audra. Tuo tarpu medžiojo girioje medžiotojas ir nieko negalėjo nušauti. Tik štai žiūri – sėdi velnias ant akmens ir rodo Perkūnui liežuvį;

arba eina ir pamato ant akmenų krūvos sėdintį velnią. Kai tik Perkūnas trenkia, velnias rodo Perkūnui liežuvį;

*Užėjo audra. Tai jis pelkutėje sustojo po egle ir laukia, kol nustos lytus. Netoli jo buvo didelis akmuo. Ant to akmens tupėjo juodas katinas. Kai pradėjo Perkūnas trankyti, tai kai tik trenkia, tai tas katinas lenda po akmeniui. Kai tik po trenkimo, tai tas juodas katinas vėl iššoka ant to akmens.*⁴⁶

*Vieną sykį žmogus, medžiodamas laukuose, pamatė, kad iš po akmens išlenda vokietukas ir linkčiodamas subinę rodo prieš debesį.*⁴⁷

*Senovės laikuose, nekuriam medžiotojui bemedžiojant, didi perkūnija užkilo, o jis pamatė prie didžio akmens mažą raudonai rėdytą vyrų su žalia kepure, kursai Perkūnui trenkiant po tuom akmeniui pašoko ir po nusigarsėjimo vėl iš po akmens išlindęs prieš perkūndebesį besityčiodamas pasitursinęs subinę rodė, o vėl trenkiant jis vėl po akmeniui pašlumštelėjo.*⁴⁸

Arba mato, kaip iš po akmens išlenda toks mažas vokietuks ir tupi ant akmens; Perkūnas kaip tik sugriauja, tas vokietuks – po akmeniui, kaip tik nustoja, tas vėl an akmens;

arba vėl iš po akmens iššoko toks vokietuks ir šoka ant akmens, o medžiotojui jį nušovus, pats Perkūnas priėjęs prisipažino:

46 Balys 1998: 144–146, Nr. 1, 2, 5, 6, 8.

47 BsRR: 601; LM II: 38; BsR I: 440; Balys 1998: 147, Nr. 13; (1935: 297, Nr. 7); BsLP I: 67, Nr. II.24.

48 Balys 1998: 149, Nr. 19; (1935: 297, Nr. 8); BsLP II: 104, Nr. II.7.

42 АФНРС I: 306–307, Nr. 111; plg. 309, Nr. 112.

43 Balys 1998: 167.

44 BsJK: 393, Nr. 1.

45 VILD: 56; VISV: 118.

Aš jį visą vasarą negalėjau iš po to akmens iškrapštyti.⁴⁹

Žmogus pasistojo po ąžuolu, o nelabai toli iš priešais buvo didelis akmuo. Jam bežiūrint, iš kur ne iš kur ant akmens atsirado vokietuks ir šoka kazoką. Sužaibavo – šmakšt po akmeniū pasilindo ir kiūto. Griaustinis pargriovė – jis vėl ant akmens šoka kazoką; galų gale medžiotojui velnią nušovus, pats Perkūnas priėjęs prisipažino: Jau čielą vasarą kaip aš jį vaikiau ir niekaip negaliu nušaut per tą akmeną.⁵⁰

Taigi akmuo velnią nuo Perkūno saugo, „po akmeniū“ velnias saugus, čia jo slėptuvė (kaip ir stovinčiame vandenyje). Būtent:

Sako, kad kitą kartą Perkūnas vijęsis velnią, o tas greit palindęs po dideliu akmeniū ir Perkūnas nebegalėjęs jo nutrenkti. Bet užtat nuo to karto Perkūnas nuolat mano, kad velnias po akmeniū yra pasislėpęs, ir supykęs muša, norėdamas velnią užmušti.⁵¹

Dar keli trumpi iškalbingi pavyzdžiai:

Kai velnias palenda po dideliu akmeniū, tai Perkūnas ir nebegali jo pasiekti;

todėl: Velnias nuo Perkūno trenkimo pasislepia po dideliu akmeniū, giliai vandeny; per audrą velniai nuo Perkūno slepiasi po dideliais akmenimis. Perskilę dideli akmens esąs Perkūno darbas, kai jis įpykęs audroje mušęs po jais pasislėpusius velnius;

Po kiekvienu didesniu akmeniū velnias turi namus;

Į akmenį trenkia dėl to, kad velnias sėdi už akmens ir rodo liežuvį;

Į akmenį dažnai trenkia todėl, kad kad tenai pasislepia juodas katinas, kuris Perkūno yra laikomas velniū;

Į akmenis grausmas muša todėl, kad kipšas dažnai ten sėdas ir uodegą pakėlęs rūrą Dievui rodo;

Sako, kad po akmeniū yra paslėpti velnio užburti turtai, tai ir Perkūnas trenkia į akmenį;

Griausmas taip dažnai muša į akmenį todėl, kad jį velnias yra pametęs;

Į akmenis Perkūnas trenkia todėl, kad ant jo dažnai velnias taboką trinąs;

Kai kas sako, kad ant akmenų velnias sėdi ir vyžas lopo, todėl Perkūnas, norėdamas užmušti jį, trenkia į akmenį;

Į akmenis muša todėl, kad ant akmens velnias smalą virė;

Perkūnas trenkia į akmenis dėl to, kad velnias ant akmens dalgį plaka;

Ant akmens dažnai mėgsta sėdėti velnias;

Griaustinis muša į akmenis dėl to, kad po juo dažniausiai sėdi pasislėpęs velnias, kuris giedros metu atsisėdęs ant akmens juokiasi iš Perkūno;

Perkūno kulkos, sako, neveikia po akmeniū, todėl ir velnias, norėdamas apsisaugoti, visuomet užeinant perkūnijai lenda po akmeniū.⁵²

Tad ir šiaip tautosakoje velnias dažnai pasirodo būtent taip ar panašiai: Iš po akmens iššoko velnias ir t. t.⁵³

Tą patį liudija latvių tautosaka. Ritos Dryzulės duomenimis, „Latvių Folkloro archyve esama daug nepublikuotų pasakų ir sakmių, kuriose Velnias vaizduojamas gyvenantis arba po akmeniū, arba akme-

49 BsLPJ IV: 173–175, Nr. 85, 86; BsRR: 604; BsR I: 443; LM II: 41; Balys 1935: 295–296, Nr. 1, 2; 1998: 148, Nr. 14, 15; LFCh: 177, Nr. 386.

50 BsLP II: 106, Nr. II.9; BsRR: 603; BsR I: 442; LM II: 40; plg. Balys 1935: 296, Nr. 2 ir 298, Nr. 13.

51 Balys 1998: 192, Nr. 15.

52 Balys 1998: 39, Nr. 117; 40–41, Nr. 135, 148–152, 154–156, 158b, 159b–161, 163, 164; žr. Jasiūnaitė 2010: 34.

53 BrnP II: 135.

nyje; kartais jis, žmones klaidindamas, vedžioja juos aplink akmenį ir įtraukia po akmeniui.⁵⁴ Pavyzdžiui, latvių pasakoje velnias žmogui sako: „Jei kada norėsi pas mane į svečius atsilankyti, tai ateik palaukėn prie didžiojo akmens ir suduok į jį tris kartus! Aš mielai tave įsileisiu po žeme!“⁵⁵

Kelias latvių sakmes apie Perkūno persekiojamą velnią J. Balys yra persakęs savais žodžiais. Jose: „Šunimi pasivertęs velnias gyvena po dideliu akmeniui“; „Griaustinis persekiojo velnią, jis pasislėpė po akmeniui, kurį griaustinis sutrupino“; „Medžiotojas mato, kaip Perkūnas vis trenkia į akmenį. Po akmeniui tupi velnias – tai iškiša galvą, tai vėl greit pasislėpia“ ir t. t.⁵⁶ Originalus pavyzdys: *Pērkonš sācijas spert turpat netālu stāvošā akmenī. Aiz akmens mednieks pamanījis mazu pliku vīriņu, kas rādījis Pērkonam pakaļu* „Perkūnas pradėjo tran-kyti į čia pat netoliese stovintį akmenį. Už akmens medžiotojas pamatė mažą pliką vyruką, kuris rodė Perkūnui užpakalį“⁵⁷.

Padavime apie Arnių akmenį prie Rygos–Daugpilio plento: *Pērkonš Velnu trenkājis, ka tas nekur nevarējis no Pērkoņa glābties, un tamdēļ ielīdis Ārņu akmenī. Un, kā Pērkonš Velnam spēris ar savu zibeni, tā apspēris arī akmeņam vienu šķelkši* „Perkūnas Velnią trankė, kad tas niekur negalėjo nuo Perkūno pasislėpti, todėl įlindo į Arnių akmenį. O kai Perkūnas Velniui trankė (spyrė) savo žaibu, tai ir atskėlė (atspyrė) akmens luitą“⁵⁸.

54 Drizule 1988: 86.

55 LaPDŽ: 87.

56 Balys 1998: 198, Nr. 30; 196, Nr. 15 (plg. 199, Nr. 4); 156, Nr. 5, dar čia plg. Nr. 1, 2 ir kt.

57 ŠmlPT XIII: 225, Nr. IV.6.

58 AnIT: 75.

Latvių dainoje (dainuoja vaikino su-žadėtinė):

<i>Tautu dēla pagalmā</i>	Berņužēlio kieme
<i>Pieci velni zem akmiņa;</i>	Penki velniai po akmeniui;
<i>Man pērkoņa kumeliņi,</i>	Man Perkūno žirgeliai
<i>Visus velnus saspārdīja.</i> ⁵⁹	Visus velnius suspardė.

Gudijoje *Цэрыі больш усяго хаваюцца ат грому пад камень, бо там іх не мажэ дастаць страла, хаць яна й вытне ў камень. От затым, як грывіць, та не можна садзіцца на камень або стаяць кала яго, бо гром можэ забіць* „Velniai daugiausia slepiasi nuo griausmo po akmeniui, nes ten jų negali pasiekti (Perkūno) strėlė, nors ji ir trenktų į akmenį. Užtat kai griaudžia, tai negalima sėstis ant akmens ar stovėti šalia jo, nes griausmas gali užmušti“⁶⁰.

Ukrainoje irgi žinoma minėta sakmė „Perkūnas medžioja velnią“, kurioje velnias būdingai slapstosi nuo Perkūno po uola: „Griaudžiant griaustiniui ir žybsint žaibams, velnias kuo ramiausiai tupėjo po atbraila, o vos tik nurimus, išlisdavo ir, atsistojęs prie uolos aukštyn kojomis, imdavo šaipytis iš Dievo. Štai vėl trenkė griaustinis, bet velnias tą pačią akimirką pasislėpė po uola“; apskritai akmuo apsaugo velnią nuo Perkūno strėlių (šios nuo akmens atšokančios)⁶¹. Arba, pratęsiant ką tik jau užsimintą sakmę, *був здоровий, дуже здоровий камінь. Під тим каменем дідько хату собі зробив і нікого не боїться. Як зоба-*

59 BDS: Nr. 19054. Pažymėtina, jog latvių *spirt* 'spirti' kartu yra pagrindinis perkūno trenksmą žymintis veiksmazodis (apie tai dar bus kalbos), tad čia turime savotišką dviprasmybę ir žodžių žaismą: „Perkūno žirgai suspardė“ savaime mena „Perkūnas nutrenkė“.

60 Сержпутоўскі 1998: 32, Nr. 43.

61 ЧбнМИ I: 19 (sakmė persakyta rusiškai), 22.

чить Михайла, що він пливе на хмарі, то вибіжить та й давай йому усякі хвилі представляти. Той до його гримне, то він під каміньховається й нічого йому Михайло не зробить „buvo didelis, labai didelis akmuo. Po tuo akmeniu velnias gryčią sau įsirengė ir nieko nebijo. Kai pamato Mykolą [sakmės pradžioje tai Perunas] plaukiantį ant debesies, tai išbėga ir ima jam visokias žaimas rodyti. Tas į jį trenkia, o jis po akmeniui pasislepia, ir nieko jam Mykolas nepadarys“⁶². Vakarų Ukrainoje velnias tiesiog pavadinamas eufemizmu *скаменушник*, pažodžiui ‘nuoakmenis’, arba *з камня* ‘nuo, iš akmens’⁶³. Viena vertus, tai gali reikšti kaip tik velnio buveinę prie, ant akmens, po akmeniui, akmenyje, o kita vertus, – gal net jo kilmę iš akmens.

Po visą Rusiją, Sibire irgi, akmenų krūsnys bei uolų keteros neretai priskiriamos velniui ir vadinamos jo vardu (*Чортова каменка* „Velnio krosnis“, *Чортово городище* „Velnio pilis, piliakalnis“ ir pan.)⁶⁴. Pažymėtina, kad visi Senovės Rusijoje žinomi Peruno stabai yra buvę mediniai, o Veleso-Voloso stabas – akmeninis⁶⁵.

Panašiai akmenis, uolas įkūnija, tiesiog patys „atgiję“ akmenys ar uolos yra senovės skandinavų milžinai, žaibasvaizdis Toro priešai, iš dalies atitinkantys baltų ir slavų velnius, ir pasirodo jie paprastai iš (po) akmenų krūsnies, kaip štai „Poetinės Edos“ „Giesmėje apie Hiūmį“ (36-as posmas): „Iš krūvų akmenų, iš rytų pusės, / daugiagalvių kariauna skubėjo su Hiūmiu.“⁶⁶

62 ЛГП: 43.

63 СД II: 450; Левкиевская 1993: 98.

64 Журавлев 2005: 632.

65 Иванов, Топоров 1965: 22.

66 PE: 145.

Literatūra ir šaltiniai

AnIT = *Latviešu tautas teikas: Izcelšanās teikas: Izlase*. Sastādītāja Alma Ancelāne. Rīga: Zinātne, 1991.

Balys 1935 = Balys, Jonas. Perkūnas medžioja velnią: lietuviškos kilmės mitologinis padavimas. *Vairas*, 1935, Nr. 3.

Balys 1998 = Balys, Jonas. *Raštai*, I. Parengė Rita Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.

Balys 2002 = Jonas Balys. *Raštai*, III. Parengė Rita Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.

Baranauskas 1970 = Baranauskas, Antanas. *Raštai*, I. Paruošė Regina Mikšytė. Vilnius: Vaga, 1970.

BDS = *Krišjāna Barona Dainu skapis*: <<http://www.dainuskapis.lv>>.

BrnP II = *Antano Baranausko pasakos*, II: *Tamsos karalienė: Surinktos vidurio Lietuvoje*. Parengė Kostas Aleksynas. Panevėžys: E. Vaičekausko knygyno leidykla, 2008.

BsJK = *Juodoji knyga*. Surinko Jonas Basanavičius. Parengė Kostas Aleksynas, Leonardas Sauka. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.

BsLP I–II = *Lietuviškos pasakos*. Surinko Jonas Basanavičius. Parengė Kostas Aleksynas, I–II. Vilnius: Vaga, 2001–2003.

BsLP I IV = *Lietuviškos pasakos įvairios*. Surinko Jonas Basanavičius. Parengė Kostas Aleksynas, IV. Vilnius: Vaga, 1998.

BsR I = Basanavičius, Jonas. *Raštai*, I:

Straipsniai ir studijos. Sudarė Leonardas Sauka. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.

BsRR = Basanavičius, Jonas. *Rinktiniai raštai*. Paruošė D. Krištopaitė. Vilnius: Vaga, 1970.

BsV = *Iš gyvenimo vėlių bei velnių*. Surinko Jonas Basanavičius. Parengė Kostas Aleksynas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.

Drizule 1988 = Drizule, Rīta. *Dieva un Velna* mitoloģiskie personificējumi latviešu folklorā. *Pasaules skatījuma*

- poëtiskā atveide folklorā. Rīga: Zinātne, 1988.
- Greimas 1991 = Greimas, Algirdas Julius. *Iš arti ir iš toli: literatūra, kultūra, grožis*. Vilnius: Vaga, 1991.
- Jasiūnaitė 2010 = Jasiūnaitė, Birutė. *Šventieji ir nelabieji frazeologijoje ir liaudies kultūroje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010.
- Kerbelytė 1973 = Kerbelytė, Bronislava. *Lietuvių liaudies padavimų katalogas*. Vilnius: Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1973.
- LaPDŽ = *Latvių pasakas: Deimanto žirgas*. Iš latvių kalbos vertė Vytautas Martišius. Vilnius: Vaga, 1979.
- Laurinkienė 1996 = Laurinkienė, Nijolė. *Senovės lietuvių dievas Perkūnas: kalboje, tautosakoje, istoriniuose šaltiniuose*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996.
- LFCh = *Lietuvių folkloro chrestomatija*. Parengė Bronislava Kerbelytė, Bronė Stundžienė. Vilnius: Regnum fondas, 1996.
- LKL II = *Lydos krašto lietuviai*. Redaktorių komisijos pirmininkas Norbertas Vėlius, II. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2002.
- LM II = *Lietuvių mitologija*, II. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mintis, 1997.
- LTs III = *Lietuvių tautosaka*, III: *Pasakos*. Paruošė L. Sauka, A. Seselskytė. Vilnius: Mintis, 1965.
- LTs IV = *Lietuvių tautosaka*, IV: *Pasakos, sakmės, pasakojimai, oracijos*. Medžiagą paruošė: L. Sauka, A. Seselskytė, N. Vėlius, K. Viščinis. Vilnius: Mintis, 1967.
- LtvŽ = *Lietuvininkų žodis*. Parengė Kazys Grigas, Zita Kelmickaitė, Bronislava Kerbelytė, Norbertas Vėlius, redaktorių komisijos pirmininkas Norbertas Vėlius. Kaunas: Litterae universitatis, 1995.
- Mažiulis 1940 = Mažiulis, Antanas. Laukų akmenys ir jų sunaudojimas. // *Gimtasai kraštas*. Šiauliai, 1940, Nr. 2 (25).
- PE = *Poetinė Eda*. Iš senosios islandų kalbos vertė Aurelijus Vijūnas. Vilnius: Aidai, 2009.
- Razauskas 2022a = Razauskas, Dainius. *Ledokas: „Ledinė širdis“ dvasinėje tradicijoje*. *Būdas*, 2022, Nr. 1.
- Razauskas 2022b = Razauskas, Dainius. *Stabo akmuo ir akmuo stabas*. // *Būdas*, 2022, Nr. 5.
- Razauskas 2023 = Razauskas, Dainius. Užtvenkta tėkmė: Mitinio įvaizdžio dvasinė prasmė. *Būdas*, 2023, Nr. 2.
- RuLKŽ I = *Rusų-lietuvių kalbų žodynas*, I: *A–Ū*. Sudarė Ch. Lemchenas. Vilnius: Mokslas, 1982.
- SIŠLSP = *Šiaurės Lietuvos sakmės ir pasakos*. Surinko Mato Slančiauskio bendradarbiai. Vilnius: Vaga, 1985.
- ŠmLPT XIII = *Latviešu pasakas un teikas*. Pēc Anša Lercha-Puškaiša un citiem avotiem sakojojis un rediģejis prof. P. Šmits, XIII. Rīgā: Valtera un Rapas akciju sabiedrības izdevums, 1936.
- TPD = *Teikas par Dievu: Izlase*. Sagatavojis Ernests Brastiņš. Rīga: Latviešu folkloras krātuves izdevums, 1929.
- Vėlius 1987 = Vėlius, Norbertas. *Chtoniskasis lietuvių mitologijos pasaulis: Folklorinio velnio analizė*. Vilnius: Vaga, 1987.
- VIEMD = *Ežeras and milžino delno: Lietuvių liaudies padavimai*. Parengė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mintis, 1995.
- VKAŽ = *Kaip atsirado žemė: Lietuvių etiologinės sakmės*. Sudarė ir parengė Norbertas Vėlius. Vilnius: Vaga, 1986.
- VILD = *Laumių dovanos: Lietuvių mitologinės sakmės*. Paruošė Norbertas Vėlius. Vilnius: Vaga, 1979.
- VISV = *Sužeistas vėjas: Lietuvių liaudies mitologinės sakmės*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Vyturys, 1987.
- Афанасьев 1995 II = Александр Николаевич Афанасьев. *Поэтические воззрения славян на природу: Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований в связи с мифическими сказаниями других родственных народов*, II. Москва: Современный писатель, 1995.
- АФНРС II = *Народные русские сказки А. Н. Афанасьева*. Подготовка текста, предисловие и примечания В. Я. Проппа, II. Москва, 1958.
- Гагулашвили 1984 = И. Ш. Гагулашвили. О символикe цвета в грузинские заговорах. // *Фольклор и этнография: У этнографических истоков фольклорных сюжетов и образов*. Ленинград: Наука, 1984.
- Даль ГС I = Владимир Даль. *Толковый словарь живого великорусского языка*, I. Москва: Русский язык, 1981 (1863).

- Журавлев 2005 = Анатолий Федорович Журавлев. *Язык и миф: Лингвистический комментарий к труду А.Н. Афанасьева «Поэтические воззрения славян на природу»*. Москва: Индрик, 2005.
- Иванов, Топоров 1965 = Вячеслав Всеволодович Иванов, Владимир Николаевич Топоров. *Славянские языковые моделирующие семиотические системы (Древний период)*. Москва: Наука, 1965.
- Левкиевская 1993 = Елена Евгеньевна Левкиевская. *Мифологические имена-апоптопи в Карпатском ареале. // Балканские чтения, II: Символический язык традиционной культуры*. Москва: Институт славяноведения и балканистики, 1993.
- Левкиевская 2002 = Елена Евгеньевна Левкиевская. *Мифы русского народа*. Москва: Астрель–Аст, 2002.
- ЛтП = *Українська народна творчість: Легенди та перекази*. Упорядкування та примітки А. Ю. Іоаніді. Київ: Наукова думка, 1985.
- НартыО = *Нарты: Эпос осетинского народа*. Издание подготавливали В. И. Абаев, Н. Г. Джусоев, Р. А. Ивнев и Б. А. Калоев. Москва: Издательство Академии наук СССР, 1957.
- НПБП I = *Полацкі этнаграфічны зборнік*, вып. 2: *Народная проза беларусаў Падзвіння*, I. Укладальнік У. А. Лобач. Наваполацк: Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт, 2011.
- РЭСЛ = *У истоков мира: Русские этимологические сказки и легенды*. Составление и комментарии О. В. Беловой, Г. И. Кабаковой. Москва: Форум–Неолит, 2014.
- СД II = *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*, II. Под редакцией Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 1999.
- Сержпутоўскі 1998 = Аляксандр Казіміравіч Сержпутоўскі. *Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў*. Мінск: Універсітэцкае, 1998 (1930).
- ЧбнМИ I = *Труды этнографическо-статистической экспедиции в западно-русский край: Материалы и исследования, собранные П. П. Чубинским*, I: *Верования и суеверия*. Санкт-Петербург, 1872.
- Шейн 1893 = *Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края, собранные и приведенные в порядок П. В. Шейном*, том II. Санкт-Петербург, 1893.